

ΤΟ ΒΗΜΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
Τόμος ΙΔ, τεύχος 56 Φθινόπωρο 2009

Η εξέλιξη των επαγγελμάτων στην Ελλάδα: Συμβολικός έλεγχος και επίπεδο εκπαίδευσης

Β. Ντακούμης, Κ. Λάμνιας***

Περίληψη

Με την παρούσα εργασία επιχειρούμε, να διερευνήσουμε ορισμένες τάσεις εξέλιξης του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στην Ελλάδα, καθώς και του επιπέδου εκπαίδευσής του, κατά την περίοδο 1971-2001. Τα αποτελέσματα της ερευνητικής μας μελέτης δείχνουν ότι, κατά την περίοδο αυτή, κάνει την εμφάνισή της μια ισχυρή τάση ποσοτικής αύξησης του αριθμού του οικονομικά ενεργού πληθυσμού που, σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο του Bernstein, ασκεί επαγγέλματα, τα οποία χειρίζονται πόρους λόγου (επαγγέλματα του συμβολικού ελέγχου), σε σχέση με τα επαγγέλματα, τα οποία χειρίζονται φυσικούς πόρους (επαγγέλματα της παραγωγής). Η τάση αυτή συνδέεται με σημαντικές ανοδικές τάσεις εκπαιδευτικής κινητικότητας. Προμηνύεται έτσι μια περαιτέρω ενίσχυση της δύναμης, που αναμένεται να αποκτήσει η γνώση, ως ρυθμιστικός παράγοντας των κοινωνικών σχέσεων στον 21ο αιώνα.

Λέξεις-κλειδιά: *συμβολικός έλεγχος, εκπαιδευτική κινητικότητα, πόροι λόγου, φυσικοί πόροι.*

* Ο Βασίλης Ντακούμης είναι Δρ Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης.

** Ο Κώστας Λάμνιας είναι Καθηγητής Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

1. Εισαγωγή

Βασικός στόχος της παρούσας εργασίας είναι, πέρα από τη θεωρητική ανάλυση της έννοιας του συμβολικού ελέγχου, η διερεύνηση των τάσεων εξέλιξης του αριθμού του οικονομικά ενεργού πληθυσμού που ασκεί επαγγέλματα, τα οποία χειρίζονται πόρους λόγου (επαγγέλματα του συμβολικού ελέγχου), σε σχέση με τα επαγγέλματα τα οποία χειρίζονται φυσικούς πόρους (επαγγέλματα της παραγωγής), στην Ελλάδα, κατά την περίοδο 1971-2001. Η σύγκριση γίνεται με βάση τα στοιχεία των απογραφών που διεξήγαγε η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας (Ε.Σ.Υ.Ε.) κατά τα έτη 1971, 1981, 1991 και 2001.

Αρχικά επιχειρούμε να οριοθετήσουμε τις έννοιες του συμβολικού ελέγχου και του κώδικα, που είναι βασικές στην εργασία μας. Στη συνέχεια αναφερόμαστε στη διάκριση των λειτουργιών των επικρατέστερων παραγόντων στα πεδία του συμβολικού ελέγχου και της παραγωγής, τις κατηγορίες των στελεχών, τους ρόλους και τις υπηρεσίες του συμβολικού ελέγχου, σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο του Basil Bernstein. Κατόπι, επισημαίνουμε τη βασική υπόθεση του Bernstein στην οποία στηρίζεται και η κεντρική υπόθεση της εργασίας μας, καθώς και τα ερευνητικά ερωτήματα που προκύπτουν από αυτή. Τέλος, παρουσιάζουμε την ερευνητική μέθοδο που χρησιμοποιήσαμε προκειμένου να ελέγξουμε την ορθότητα των υποθέσεών μας, ορισμένα κεντρικά αποτελέσματα της έρευνας, καθώς και ορισμένα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν.

A. Θεωρητικό Πλαίσιο

A.1. Η έννοια του συμβολικού ελέγχου

Ο συμβολικός έλεγχος αποτελεί μορφή κοινωνικού ελέγχου, η οποία επιτελεί μια πολύ συγκεκριμένη, εξειδικευμένη και σημαντική λειτουργία, αν και όπως ο ίδιος ο Bernstein διαπιστώνει (1990: 133-134), η συζήτηση και η ανάλυση για το ζήτημα αυτό είναι ακόμη πολύ περιορισμένη (βλ. επίσης: Lamnias, 2002αβ Ντακούμης και Λάμνιαν, 2007). Σύμφωνα με τον Bernstein (1990: 134), «... ο συμβολικός έλεγχος είναι το μέσο με το οποίο

η συνείδηση αποκτά εξειδικευμένη μορφή και κατανέμεται μέσα από μορφές επικοινωνίας, οι οποίες αναμεταδίδουν μια δοσμένη κατανομή δύναμης. Ο συμβολικός έλεγχος μεταφράζει τις σχέσεις δύναμης σε λόγο και το λόγο σε σχέσεις δύναμης».

Ο Bernstein, ιδίως με το νεότερο θεωρητικό του έργο (1990: 133-164έ 1991: 43-44, 53-55, 63-64 και 102-103έ 2000: 5 και 109-110), αναδεικνύει το ρόλο του συμβολικού ελέγχου, αναλύοντας το σύμπλεγμα των υπηρεσιών, των στελεχών τους και των κοινωνικών σχέσεων μέσω των οποίων η δύναμη, η γνώση και ο λόγος εμφανίζονται στο προσκήνιο ως ρυθμιστικοί παράγοντες στη διαμόρφωση της σχέσης μεταξύ των λόγων, των κοινωνικών σχέσεων, της κατανομής της εργασίας και των συστημάτων μετάδοσης, τα οποία δημιουργούν τη σχέση μεταξύ ιδεολογίας και συνείδησης.

Ωστόσο, ο Bernstein δεν αρκείται στη διαγνωστική περιγραφή αυτών των σχέσεων. Η σκέψη του δεν περιορίζεται στην ανάδειξη φαινομένων κοινωνικής παθολογίας, ούτε περιορίζεται στο να αναλύσει τις έννοιες και τις εννοιολογικές τους σχέσεις. Προχωρά ένα σημαντικό βήμα παραπέρα για τη θεωρητική παραγωγή ισχυρών περιγραφών των φορέων και των διαδικασιών του συμβολικού ελέγχου, επανατοποθετώντας στη σύγχρονη προβληματική της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης την έννοια του κώδικα.

A.2. Η έννοια του κώδικα

Σύμφωνα με τον Bernstein (1991: 161-162), «...η ταξική ρύθμιση της κατανομής εξουσίας, παράγει, κατανέμει, αναπαράγει και νομιμοποιεί κυρίαρχες και κυριαρχούμενες αρχές, που ρυθμίζουν τις σχέσεις μέσα και ανάμεσα σε κοινωνικές ομάδες και συνακόλουθα μορφές συνείδησης». Η απάντηση που ο ίδιος δίνει στο ερώτημα του πώς η ταξική ρύθμιση κατανομής της εξουσίας φθάνει στο κάθε άτομο, είναι ότι: «... οι ταξικές σχέσεις δημιουργούν, κατανέμουν, αναπαράγουν και νομιμοποιούν διακριτές μορφές επικοινωνίας, οι οποίες μεταδίδουν κυρίαρχους και κυριαρχούμενους κώδικες και ότι τα υποκείμενα τοποθετούνται απ' αυτούς τους κώδικες διαφορετικά μέσα από τη διαδικασία της πρόσληψής τους». Έτσι, «... οι ταξικά ρυθμιζόμενοι κώδικες, τοποθετούν τα υποκείμενα σε σχέση με κυρίαρχες και κυριαρχούμενες μορφές επικοινωνίας και με τις σχέσεις μεταξύ τους. Μέσα από αυτή την τοποθέτηση, συγκροτείται ιδεολογία».

Στο θεωρητικό πλαίσιο του Bernstein, η κατανόηση της έννοιας του κώδικα αποτελεί το «κλειδί», προκειμένου να αντιληφθούμε την υφή της έννοιας του συμβολικού ελέγχου και, παράλληλα, να αποσαφηνίσουμε την πολυπλοκότητα του ρόλου της εκπαίδευσης (Λάμνιαν, 2001: 285). Ο ίδιος ο Bernstein (1991: 43) άλλωστε, αναφέρει ότι: «Ο σκοπός της θεωρίας των κωδίκων είναι, στο πιο γενικό επίπεδο, να συλλάβει τη φύση του συμβολικού ελέγχου και ιδιαίτερα τον ρόλο της εκπαίδευσης ως αναμεταδότη και μετασχηματιστή αυτού του ελέγχου». Επίσης, ο Σολομών (1991: 21-22) τονίζει ότι η έννοια του κώδικα είναι τόσο σημαντική στη θεωρία του Bernstein, ώστε αυτή να είναι γνωστή και ως «θεωρία των κωδίκων» και επισημαίνει ότι: «Το συνδεδετικό νήμα των διαφορετικών επιπέδων και πεδίων του θεωρητικού μοντέλου του Bernstein είναι η έννοια του κώδικα, στην οποία συμπυκνώνεται και η κεντρική προβληματική της θεωρίας του». Στην ίδια κατεύθυνση, η Φραγκουδάκη (1997), αναδεικνύοντας την επίδραση της θεωρίας των κωδίκων στον Hymes, αναφέρεται σε ένα κείμενό του, όπου, μεταξύ άλλων, επισημαίνει ότι: «Ο Bernstein σε τελική ανάλυση ανακάλυψε κάτι πολύ απλό, που όμως μέχρι να το αναδείξει ήταν άγνωστο [...] Ανακάλυψε ότι η πολλαπλότητα των κωδίκων επικοινωνίας και η σχέση τους με την κοινωνική τάξη είναι ταξινομικές δομές, δηλαδή δεν υπάρχουν παράλληλα (δίπλα-δίπλα) ούτε οι κώδικες ούτε οι τάξεις, αλλά η διάταξή τους και η σχέση μεταξύ τους είναι κάθετη, δηλαδή ιεραρχημένη».

Ιδιαίτερα διαφωτιστική, ως προς την ανάλυση της έννοιας του κώδικα, είναι η προσέγγιση του Σολομών (1991: 22): «Οι κώδικες είναι οι αρχές σύμφωνα με τις οποίες ρυθμίζεται τι πάει με τι, πώς κάθε 'τι' εκδηλώνεται και πώς διαμορφώνεται το αντίστοιχο κοινωνικό πλαίσιο. Τα 'νοήματα', τα 'τι', μπορεί να είναι λέξεις, γνωστικά αντικείμενα, υλικά αντικείμενα, έννοιες, άνθρωποι και ομάδες με διάφορα κοινωνικά χαρακτηριστικά [...] Με άλλα λόγια, οι κώδικες είναι αρχές που ρυθμίζουν το τι και το πώς των διαφόρων μορφών επικοινωνίας και κοινωνικών σχέσεων, αρχές που ρυθμίζουν τις κοινωνικές πρακτικές μέσα στους διάφορους φορείς. Όμως, όχι μόνο αυτό. Οι κώδικες, ως ρυθμιστικές αρχές, προσλαμβάνονται από το υποκείμενο σιωπηρά και ρυθμίζουν τη συμπεριφορά και τη συνείδηση του, είναι αυτοί που τοποθετούν άνισα τα υποκείμενα μέσα στις κοινωνικές σχέσεις».

Θα επιχειρήσουμε να φωτίσουμε περισσότερο αυτό το ζήτημα, παίρνοντας ως παράδειγμα μια υλική κατασκευή. Τα περισσότερα σύγχρονα εκπαιδευτικά ιδρύματα, πέρα απ' τη φαινομενική ουδετερότητα του τρόπου και των υλικών κατασκευής τους, κουβαλούν μέσα τους σιωπηρές ιδεολογικές παραδοχές, πού κυριολεκτικά ενσωματώνονται μέσα στην ίδια την αρχιτεκτονική τους. Έτσι, η σχέση ιεραρχίας διδάσκοντος-δίδα-

σκομένου, εγγράφεται, για παράδειγμα, στην κάτοψη του αμφιθεάτρου διδασκαλίας, όπου ή διάταξη των πάγκων σε επάλληλες κερκίδες μπροστά από μια υπερυψωμένη έδρα, περιγράφει τον τρόπο ροής των πληροφοριών και συντελεί στην αποδοχή της ακαδημαϊκής αυθεντίας του καθηγητή. Μ' αυτόν τον τρόπο, ορίζεται ένα ολόκληρο πεδίο αποφάσεων σχετικά με το τι είναι και τι δεν είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί μέσα στην εκπαίδευση, οπωσδήποτε ασυνείδητα, προτού καν καθοριστεί το περιεχόμενο που πρόκειται να διδαχθεί. Αυτές οι αποφάσεις συντελούν στην οριοθέτηση όχι μόνον του τι διδάσκεται, αλλά και του πώς διδάσκεται. Εδώ, τα κτίρια, κυριολεκτικά αναπαράγουν με απτούς όρους τις κυρίαρχες (ιδεολογικές) έννοιες σχετικά με το τι είναι η εκπαίδευση, και είναι μέσα απ' αυτή τη διαδικασία που η εκπαιδευτική δομή (που σίγουρα μπορεί να τροποποιηθεί) παύει ν' αμφισβητείται κι εμφανίζεται στα μάτια μας ως «δεδομένη» (δηλ. αμετάβλητη). Έτσι, οι κοινωνικές σχέσεις και διαδικασίες γίνονται οικείες στα άτομα, μέσω των μορφών με τις οποίες αναπαρίστανται σ' αυτά. Οι μορφές αυτές, σε καμιά περίπτωση, όπως είδαμε, δεν είναι διαφανείς. Μολονότι περιβάλλονται με την κοινή λογική, πού τις επικυρώνει, ταυτόχρονα τις αποκρύπτει.

Οι Κουλαϊδής, Δημόπουλος, Σκλαβενίτη και Χρησιτίδου (2002: 99), αναδεικνύοντας την κοινωνική σημασία των σημειωτικών συστημάτων στο πεδίο της εκπαίδευσης και τη δυνατότητά τους, εκτός απ' το να δημιουργούν το μήνυμα, να δημιουργούν επίσης σχέσεις επικοινωνίας μεταξύ πομπού και δέκτη, επισημαίνουν ότι: *«Τα βασικά σημειωτικά συστήματα που λειτουργούν στα εγχειρίδια είναι ο γραπτός λόγος και η εικονογράφηση. Παράλληλα, η σύνθεση της σελίδας, ο τρόπος δηλαδή που συνδυάζεται η εικονογράφηση με το γραπτό κείμενο, διαμορφώνει το δικό του αυτόνομο μήνυμα και επηρεάζει ανάλογα τον αναγνώστη. Ο καθένας από τους παραπάνω σημειωτικούς τρόπους αναπαράστασης έχει τη δυναμικότητά του και τους περιορισμούς του, γι' αυτό και η ανάπτυξη των εννοιών και η επικοινωνία με το μαθητή επιτυγχάνεται ταυτόχρονα μέσω και των τριών σημειωτικών συστημάτων».*

A.3. Εκπαίδευση, κώδικες και συμβολικός έλεγχος

Κεντρικό μέλημα του Bernstein είναι η διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους μεταδίδονται οι κώδικες. Σύμφωνα με την ανάλυσή του για το πλαίσιο της εκπαίδευσης (Bernstein 1990: 159), *«Ο παιδαγωγικός μηχανισμός ο οποίος παράγει τον συμβολικό έλεγχο και τις τροποποιήσεις*

του, στην ίδια τη διαδικασία των μεταδόσεών του καθιστά διαθέσιμες τις αρχές οι οποίες και διαμορφώνουν και μπορούν να αναδιαμορφώσουν τη συνείδηση». Ακόμη, ο Bernstein (2000: 114) αναφέρει ότι: «Ουσιαστικά ο παιδαγωγικός μηχανισμός είναι ένας συμβολικός κυβερνήτης, με την έννοια ότι διοικεί συνειδήσεις, αφού ασκεί δύναμη πάνω τους, και ότι διοικεί, από την άποψη του ελέγχου της νομιμότητας των πραγματώσεων της συνείδησης». Στην ίδια κατεύθυνση, ο Hodgkinson (1991) υπογραμμίζει ότι: «Καθώς οι κοινωνικές δομές προκύπτουν από τις κεφαλαιοκρατικές κοινωνικές σχέσεις, το εκπαιδευτικό σύστημα είναι η πιο δημόσια και επίσημη περιοχή αναπαραγωγής τους». Επίσης, οι Bowles και Gintis (1976: 127) υποστηρίζουν ότι: «Οι δομικού χαρακτήρα κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες αναπτύσσονται στο εσωτερικό της εκπαίδευσης, κοινωνικοποιούν τους μαθητές, τους συνηθίζουν στην πειθαρχία και τους καλλιεργούν τις κατάλληλες για την ένταξή τους στο επάγγελμα συμπεριφορές». Έτσι, όπως επισημαίνει ο Sadonnik (2001), «Η ανάλυση από τον Bernstein του κοινωνικού / ταξικού υπόβαθρου των παιδαγωγικών λόγων και πρακτικών, αναδεικνύει τη σύνδεση ανάμεσα στις εκπαιδευτικές διαδικασίες που συντελούνται στο μικροεπίπεδο, με τα μακροκοινωνιολογικά επίπεδα της κοινωνικής δομής και των κοινωνικών τάξεων και των σχέσεων εξουσίας».

Ο Bernstein (2000: 114), εμβαθύνοντας την ανάλυσή του για το εκπαιδευτικό σύστημα, υποστηρίζει ότι: «... υπάρχει πάντα μια προσπάθεια μεταξύ των κοινωνικών ομάδων για τον έλεγχο του παιδαγωγικού μηχανισμού. Εκείνοι που είναι κύριοι του μηχανισμού, ελέγχουν τους πόρους του λόγου, τα μέσα δηλαδή με τα οποία παράγεται η δύναμη του παιδαγωγικού μηχανισμού. Όσοι δεν είναι κύριοι του μηχανισμού, προσπαθούν να καθιερώσουν τη δική τους ιδεολογική κυριαρχία». Με την έννοια αυτή, ο Bernstein προσεγγίζει το εκπαιδευτικό σύστημα ως ένα «στίβο» (arena). Όπως ο ίδιος αναφέρει (Bernstein, 2000: 202): «Έχω προσδιορίσει την εκπαίδευση μεταφορικά με τον όρο 'αρένα', ο οποίος δημιουργεί την αίσθηση του δράματος και του αγώνα είτε στο εσωτερικό της είτε έξω από αυτή». Στο «στίβο» αυτό, σύμφωνα με τον Σολομών (1998), «... διαφορετικές κοινωνικές και πολιτικές ομάδες, οι οποίες εκπροσωπούν ιδιαίτερες αξίες και συμφέροντα αγωνίζονται, αντιπαρατίθενται ή/και αναπτύσσουν στρατηγικές συνεργασίες μεταξύ τους, προκειμένου να επιβάλουν στο εκπαιδευτικό σύστημα τους δικούς τους στόχους και κριτήρια».

Ο Lamnias (2002b) αξιοποιεί το θεωρητικό πλαίσιο του Bernstein και αναδεικνύει την έκταση και την σταθερότητα του δομικού καθορισμού των διακριτών μορφών επικοινωνίας των μαθητών, οι οποίες δομούν το επικοινωνιακό περιβάλλον μιας τάξης. Επιπρόσθετα, επισημαίνει τις δυ-

νατότητες διαφοροποίησης που αυτό το περιβάλλον προσφέρει. Έτσι, η ανάλυσή του σχετίζεται με τη συμβολική αλληλεπίδραση και τις κύριες επεκτάσεις της, που θα μπορούσε να αποκαλύψει η δυναμική της κοινωνικής αλληλεπίδρασης μεταξύ των μαθητών, με δυνατότητες πιθανής αλλαγής των διακριτών μορφών επικοινωνίας.

A.4. Πεδία του συμβολικού ελέγχου και της παραγωγής

Ο Bernstein (1990: 135 και 2000: 109-110), προσδιορίζοντας διεξοδικά το πεδίο και τους παράγοντες του συμβολικού ελέγχου, αναφέρει ότι: *«Ενώ, οι κυριότεροι παράγοντες του οικονομικού πεδίου ρυθμίζουν τα μέσα, τα περιεχόμενα και τις δυνατότητες των φυσικών πόρων, οι επικρατέστεροι παράγοντες του πεδίου του συμβολικού ελέγχου ρυθμίζουν τα μέσα, τα περιεχόμενα και τις δυνατότητες των πόρων του λόγου. Έτσι, στο οικονομικό πεδίο υπάρχουν οι κώδικες παραγωγής, στο συμβολικό έλεγχο οι κώδικες του λόγου».*

Προκειμένου να κάνει εμφανή τη λειτουργία του πεδίου του συμβολικού ελέγχου, ο Bernstein (1990: 135) προχωρεί στη διάκριση των λειτουργιών των επικρατέστερων παραγόντων που κυριαρχούν στα δύο πεδία. Πιο συγκεκριμένα: *«Στην περίπτωση του οικονομικού πεδίου υπάρχει μια σαφής αλληλεξάρτηση των εξειδικευμένων λειτουργιών και υπηρεσιών του. Στην περίπτωση του πεδίου του συμβολικού ελέγχου οι υπηρεσίες και οι λειτουργίες είναι πιθανόν να φανούν ως ξεχωριστές και εξειδικευμένες και οι βαθύτερες ιδεολογίες τους ως λιγότερο προφανείς. Οι επικρατέστεροι παράγοντες του οικονομικού πεδίου είναι πιθανόν να έχουν τα ίδια ενδιαφέροντα και μια κοινή ιδεολογία, ενώ στο πεδίο του συμβολικού ελέγχου δεν υπάρχει απαραίτητα κοινή ιδεολογία ανάμεσα στους επικρατέστερους παράγοντες του και αυτό το πεδίο είναι πιθανόν να αποτελείται από αντιθετικές στάσεις, που εξαρτώνται από την αυτονομία του πεδίου από το κράτος».*

A.5. Παράγοντες και υπηρεσίες του συμβολικού ελέγχου

Αναλύοντας ακόμη περισσότερο το πεδίο του συμβολικού ελέγχου, ο Bernstein (1990: 138-139) προχωρεί στην ακόλουθη κοινωνική κατανομή της εργασίας των παραγόντων του:

«Ρυθμιστές (Regulators): Ανήκουν σε υπηρεσίες, η λειτουργία των οποί-

ων περιλαμβάνει τον καθορισμό, την προσεκτική παρακολούθηση και τη διατήρηση των ορίων μεταξύ των δραστηριοτήτων των ατόμων που ασκούν διαφορετικούς κοινωνικούς ρόλους. Στις υπηρεσίες αυτές περιλαμβάνονται, το νομικό σύστημα και οι θρησκευτικές υπηρεσίες. Συμπεριλαμβάνεται, επίσης, η αστυνομία και η υπηρεσία φυλακών, σε σχέση με ό,τι θα μπορούσε να θεωρηθεί ως παιδαγωγική πρακτική της συνολικής λειτουργίας τους.

Επιδιορθωτές (Repairers): Ανήκουν σε υπηρεσίες, η λειτουργία των οποίων είναι να κάνουν διάγνωση, να αποτρέπουν, να επιδιορθώνουν και να απομονώνουν ό,τι θεωρείται ως βλάβη στο σώμα, στο μυαλό, στις κοινωνικές σχέσεις. Σε διαφορετικές περιόδους, μερικοί επιδιορθωτές μπορούν κάλλιστα να δράσουν ως ρυθμιστές. Σε άλλες στιγμές, μερικοί επιδιορθωτές βρίσκονται σε διαμάχη με τους ρυθμιστές. Εξειδικευμένες υπηρεσίες εδώ είναι, για παράδειγμα, οι ιατρικές, οι ψυχιατρικές και οι κοινωνικές υπηρεσίες.

Αναπαραγωγοί (Reproducers): Εκπαιδευτικοί.

Μεταδότες (Diffusers): Στελέχη των μέσων μαζικής ή εξειδικευμένης ενημέρωσης.

Διαμορφωτές (Shapers): Είναι οι δημιουργοί των θεωρούμενων ως επικρατέστερων εξελίξεων στους τομείς των τεχνών, των δεξιότητες και των επιστημών, είτε διατηρούν, είτε αλλάζουν τις συμβολικές μορφές αυτών των πεδίων.

Εφαρμοστές (Executors): Αυτοί είναι παράγοντες, των οποίων η λειτουργία είναι διαχειριστική (η δημόσια υπηρεσία, η τοπική κυβέρνηση), αλλά βρίσκονται σε όλες τις υπηρεσίες (σε όλα τα πεδία).

Παραδείγματα ειδικευμένων υπηρεσιών στο πεδίο του συμβολικού ελέγχου:

Ρυθμιστές: Θρησκευτικές υπηρεσίες (εκκλησία κ.α.), Νομικές υπηρεσίες.

Επιδιορθωτές: Ιατρική, ψυχιατρική, κοινωνικές υπηρεσίες, γραφεία παροχής συμβουλών / πληροφοριών, κλινικές καθοδήγησης παιδιών.

Αναπαραγωγοί: Εκπαίδευση (το σχολικό σύστημα).

Μεταδότες: Υπηρεσίες των μέσων ενημέρωσης του κράτους και το εθνικό θέατρο, η όπερα, το μπαλέτο, η μουσική, οι πινακοθήκες.

Διαμορφωτές: Πανεπιστήμια, ερευνητικά κέντρα, υπηρεσίες ανώτερης εκπαίδευσης, συμβούλια ερευνών, ιδιωτικά ιδρύματα.

Εφαρμοστές: Η δημόσια υπηρεσία, η κεντρική και η τοπική κυβέρνηση».

A.6. Κεντρική υπόθεση του Bernstein για το συμβολικό έλεγχο

Ο Bernstein, σε μια δημόσια διάλεξη που δόθηκε στο Σαντιάγο το 1988 και η οποία δημοσιεύθηκε το 1990 με τίτλο: «*Εκπαίδευση, συμβολικός έλεγχος, και κοινωνικές πρακτικές*», διατυπώνει την εξής βασική υπόθεση (Bernstein, 1990: 133): «*Όσο πιο αφηρημένες είναι οι αρχές των δυνάμεων της παραγωγής, τόσο πιο απλή είναι η κοινωνική κατανομή της εργασίας σ' αυτή, αλλά και τόσο περισσότερο περίπλοκη είναι η κοινωνική κατανομή της εργασίας του συμβολικού ελέγχου*». Στη συνέχεια τεκμηριώνει την υπόθεση αυτή, επιχειρώντας μια συνοπτική διαδρομή επτακοσίων περίπου χρόνων και παραπάνω, προεκτείνοντάς την και προς το μέλλον, την οποία διακρίνει σε τέσσερις ιστορικές περιόδους:

1. Την προκαπιταλιστική ή μεσαιωνική περίοδο.
2. Την περίοδο του ανταγωνιστικού καπιταλισμού, η οποία διαρκεί ουσιαστικά το 19ο αιώνα.
3. Την περίοδο του μεταβατικού καπιταλισμού, η οποία αφορά τον αναδιοργανωμένο καπιταλισμό του 20ου αιώνα.
4. Την περίοδο του αναδιοργανωμένου καπιταλισμού, η οποία αποτελεί μια υποθετική μεταφορά στον 21ο αιώνα.

Η θεωρητική αυτή υπόθεση αποτέλεσε (αποτελεί) πρόκληση για διερεύνησή της στον ελληνικό χώρο, κατά την περίοδο των τελευταίων δεκαετιών του 20ου αιώνα κυρίως, προκειμένου να διαπιστώσουμε τη δυναμική αυτής της περιόδου, τις κυρίαρχες δηλαδή τάσεις που οριοθετούν την προβολή της προς το μέλλον, προς τον 21ο αιώνα, και να καταγράψουμε έτσι πιθανές εξελίξεις στο πεδίο της εκπαίδευσης, η οποία, σύμφωνα με τον Bernstein, αποτελεί την πρωταρχική βάση στήριξης του συμβολικού ελέγχου.

Ο Bernstein (1990: 157-158) αναφερόμενος στην περίοδο αυτή, την οποία ονομάζει περίοδο του αναδιοργανωμένου – μεταβατικού καπιταλισμού, βασικά στοιχεία της οποίας είναι η παγκοσμιοποίηση και η «έκρηξη» των νέων τεχνολογιών, ισχυρίζεται ότι στο πεδίο της παραγωγής θα υπάρξει μια απλουστευση στον καταμερισμό της εργασίας, ενώ αντίθετα θα σημειωθεί αύξηση της πολυπλοκότητας του καταμερισμού εργασίας στο πεδίο του συμβολικού ελέγχου. Επισημαίνει μάλιστα ότι το πεδίο αυτό, ίσως αυξηθεί, τόσο ως προς την εσωτερική πολυπλοκότητά του, όσο και ως προς τους απόλυτους αριθμούς.

A.7. Κεντρική υπόθεση και ερευνητικά ερωτήματα της εργασίας.

Αντλώντας στοιχεία απ' το πλαίσιο του Bernstein, υποθέτουμε ότι κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα κάνει την εμφάνισή της στη χώρα μας μια τάση ποσοτικής αύξησης του αριθμού του οικονομικά ενεργού πληθυσμού που ασκεί επαγγέλματα, τα οποία χειρίζονται πόρους λόγου (επαγγέλματα του συμβολικού ελέγχου), σε σχέση με τα επαγγέλματα, τα οποία χειρίζονται φυσικούς πόρους (επαγγέλματα της παραγωγής), καθώς επίσης και μια τάση ανοδικής εκπαιδευτικής κινητικότητας, η οποία απορροφάται κυρίως από τα επαγγέλματα του συμβολικού ελέγχου.

Δύο είναι λοιπόν τα κεντρικά ερευνητικά ερωτήματα, στα οποία επιχειρούμε να απαντήσουμε:

Υπάρχει ή όχι τάση αύξησης του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της Ελλάδας που ασκεί επαγγέλματα του συμβολικού ελέγχου, σε σχέση με τα επαγγέλματα της παραγωγής;

Υπάρχει ή όχι τάση ανόδου του εκπαιδευτικού επιπέδου του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της Ελλάδας που ασκεί επαγγέλματα του συμβολικού ελέγχου, σε σχέση με τα επαγγέλματα της παραγωγής;

B. Ερευνητικό μέρος

B.1. Μεθοδολογία ελέγχου της ορθότητας της υπόθεσης της εργασίας και απάντησης των ερευνητικών της ερωτημάτων

Η μεθοδολογία που ακολουθήσαμε, προκειμένου να ελέγξουμε την ορθότητα της κεντρικής μας υπόθεσης και να πάρουμε απαντήσεις στα ερευνητικά μας ερωτήματα, είναι η εξής:

1. Συγκεντρώσαμε τα στοιχεία των απογραφών πληθυσμού της ΕΣΥΕ, τα οποία αφορούν τον οικονομικά ενεργό πληθυσμό της Ελλάδας κατά τα έτη 1971, 1981, 1991 και 2001.
2. Εναρμονίσαμε¹ τα επαγγέλματα που αναφέρονται στις απογραφές της ΕΣΥΕ με τις βασικές επαγγελματικές κατηγορίες της έρευνας, κα-

θώς και τις εκπαιδευτικές βαθμίδες που αναφέρονται στις απογραφές της ΕΣΥΕ με αυτές του ΥΠΕΠΘ.

3. Συγκρίναμε τη διαχρονική εξέλιξη των επαγγελματικών κατηγοριών της έρευνας.
4. Συσχετίσαμε τη διαχρονική εξέλιξη των επαγγελματικών κατηγοριών της έρευνας με το επίπεδο εκπαίδευσης

Πιο συγκεκριμένα:

Στα αποτελέσματα των απογραφών των ετών 1971, 1981, 1991 και 2001 η Εθνική Στατική Υπηρεσία Ελλάδας (ΕΣΥΕ), μεταξύ άλλων, κατανέμει τα επαγγέλματα σε μεγάλες ομάδες και προχωρά στις συσχετίσεις αυτών των ομάδων με άλλες παραμέτρους, όπως είναι το επίπεδο εκπαίδευσης κλπ.

Πρώτο μας μέλημα, λοιπόν, ήταν η συγκέντρωση του στατιστικού υλικού της ΕΣΥΕ. Συγκεντρώσαμε υλικό, για όσο γίνεται πιο εξειδικευμένο επίπεδο κατανομής των επαγγελματικών κατηγοριών της ΕΣΥΕ, προκειμένου οι διακρίσεις που επιχειρούμε στο πλαίσιο της έρευνας να είναι, όσο το δυνατόν, πιο αξιόπιστες. Πιο συγκεκριμένα, συγκεντρώσαμε τα στατιστικά στοιχεία όλων των επαγγελμάτων και για όλες τις απογραφές πληθυσμού της έρευνας σε τριψήφιο επίπεδο², κάτι που, απ' όσο γνωρίζουμε, γίνεται για πρώτη φορά.

Το επόμενο βήμα μας ήταν να εναρμονίσουμε τις ομάδες ατομικών επαγγελμάτων που αναφέρονται στις απογραφές πληθυσμού των ετών 1971, 1981, 1991 και 2001 της ΕΣΥΕ, με τις βασικές επαγγελματικές κατηγορίες και υποκατηγορίες της έρευνας, οι οποίες με βάση το θεωρητικό μας πλαίσιο είναι οι εξής:

Πρώτη Επαγγελματική κατηγορία: Επαγγέλματα που χειρίζονται πόρους λόγου (επαγγέλματα του συμβολικού ελέγχου)

- a. 1η Επαγγελματική υποκατηγορία: Ρυθμιστές.
- b. 2η Επαγγελματική υποκατηγορία: Επιδιορθωτές.
- c. 3η Επαγγελματική υποκατηγορία: Αναπαραγωγοί.
- d. 4η Επαγγελματική υποκατηγορία: Μεταδότες.
- e. 5η Επαγγελματική υποκατηγορία: Διαμορφωτές.
- f. 6η Επαγγελματική υποκατηγορία: Εφαρμοστές.

Δεύτερη Επαγγελματική κατηγορία: Επαγγέλματα που χειρίζονται φυσικούς πόρους (επαγγέλματα της παραγωγής).

Επίσης, προκειμένου η διερεύνησή μας να είναι πιο αξιόπιστη, προσθέσαμε στην πιο πάνω διάκριση, μια ακόμη κατηγορία, η οποία περιλαμβάνει τα επαγγέλματα που δεν μπορέσαμε να εντάξουμε σε κάποια από τις πιο πάνω βασικές επαγγελματικές κατηγορίες και υποκατηγορίες.

Στη συνέχεια, με σκοπό να γίνει εφικτή η καταγραφή των τάσεων εκπαιδευτικής κινητικότητας των επαγγελματικών κατηγοριών της έρευνας, προχωρήσαμε στη μεταξύ τους εναρμόνιση των εκπαιδευτικών βαθμίδων που υπήρχαν κατά τα έτη των απογραφών, ώστε να έχουμε συγκρίσιμα μεγέθη.

Ως βαθμίδες εκπαίδευσης χρησιμοποιήσαμε τη διάκριση που γίνεται απ' το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων στην ιστοσελίδα του, σύμφωνα με την οποία η εκπαίδευση παρέχεται σε τρεις (3) επάλληλες βαθμίδες:

1. Την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, η οποία περιλαμβάνει το Νηπιαγωγείο και το Δημοτικό Σχολείο.
2. Τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, η οποία περιλαμβάνει το Γυμνάσιο, το Ενιαίο Λύκειο (ΕΛ) και τα Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια (ΤΕΕ). Εκτός από τα γενικά Γυμνάσια και τα Ενιαία Λύκεια, λειτουργούν, ως οργανωτικές παραλλαγές και εναλλακτικές δομές, Εσπερινά, Μουσικά, Αθλητικά, Καλλιτεχνικά, Εκκλησιαστικά, Πειραματικά, Μειονοτικά, Διαπολιτισμικής εκπαίδευσης Γυμνάσια και Λύκεια, καθώς και Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας, για άτομα που έχουν συμπληρώσει το 18ο έτος της ηλικίας τους και δεν έχουν ολοκληρώσει την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση.
3. Την τριτοβάθμια εκπαίδευση, η οποία περιλαμβάνει τα Πανεπιστήμια και τα Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (ΤΕΙ).

Με βάση τις πιο πάνω κατανομές στις επαγγελματικές κατηγορίες και υποκατηγορίες της έρευνας και στις εκπαιδευτικές βαθμίδες, προχωρήσαμε στην αναλυτική πλέον κατάταξη των επαγγελματιών με βάση τα έτη απογραφής και ανά επίπεδο εκπαίδευσης.

Στη συνέχεια, ήμασταν πλέον σε θέση να παρακολουθήσουμε τις ανοδικές ή καθοδικές τάσεις που εμφανίζονται κατά τις διαδοχικές απογραφές στις πιο πάνω κατηγορίες και υποκατηγορίες των επαγγελματιών της έρευνας, ανάλογα με την εξέλιξη του οικονομικά ενεργού πληθυσμού και να καταγράψουμε τις κυρίαρχες τάσεις.

Επισημαίνουμε, για μια ακόμη φορά, ότι η σύγκριση των στοιχείων μεταξύ των διαδοχικών απογραφών, έχει ως σκοπό την καταγραφή γενικών

τάσεων, προκειμένου να διαπιστώσουμε τη γενική κατεύθυνση κίνησης του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, σε σχέση με τις παραμέτρους που εξετάζουμε.

B.2. Παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας.

Παρουσιάζουμε στη συνέχεια τα ευρήματα της έρευνάς μας, σε σχέση με τα κεντρικά ερευνητικά μας ερωτήματα:

1ο ερώτημα: Υπάρχει ή όχι τάση αύξησης του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της Ελλάδας, που ασκεί επαγγέλματα του συμβολικού ελέγχου, σε σχέση με τα επαγγέλματα της παραγωγής;

Επιχειρώντας να απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό, διαπιστώνουμε ότι ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός της χώρας, κατά την εξεταζόμενη περίοδο, παρουσιάζει σημαντικές μεταβολές. Ειδικότερα:

1.1. Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός αυξάνεται, κατά πολύ περισσότερο, σε σύγκριση με την αύξηση του συνολικού πραγματικού πληθυσμού.

Παρατηρώντας την εξέλιξη του πραγματικού πληθυσμού της Ελλάδας, όπως αυτή αποτυπώνεται στις διαδοχικές απογραφές πληθυσμού των ετών 1971, 1981, 1991 και 2001 (Πίνακας 1), διαπιστώνουμε ότι σημειώνεται αύξηση την περίοδο 1971-1981 σε ποσοστό 11,08%. Το ποσοστό αύξησης μειώνεται την περίοδο 1981-1991 (5,34%) και παραμένει σχετικά χαμηλό στην περίοδο 1991-2001 (6,86%). Συνολικά, στην περίοδο 1971-2001, σημειώνεται αύξηση του πραγματικού πληθυσμού της χώρας κατά 25,04%.

Η εξέλιξη, όμως, στο επίπεδο του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, εμφανίζει διαφοροποιήσεις. Πιο συγκεκριμένα, διαπιστώνουμε (Πίνακας 2) ότι κατά την περίοδο 1971-1981 σημειώνεται μικρότερη συγκριτικά αύξηση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού (8,75%), έναντι της αύξησης του πραγματικού πληθυσμού (11,08%). Όμως, κατά την περίοδο 1981-1991 ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός αυξάνει με πιο έντονο ρυθμό (9,66%) και τέλος στην περίοδο 1991-2001 η αύξηση γίνεται σχεδόν διπλάσια (18,93%).

Συνολικά, κατά την περίοδο 1971-2001, σημειώνεται αύξηση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού κατά 41,84% (Πίνακας 2), ποσοστό σχεδόν διπλάσιο του ποσοστού αύξησης του πραγματικού πληθυσμού. Η αύξηση αυτή οφείλεται κυρίως στις μεταβολές που συντελέστηκαν στην ελληνική κοινωνία κατά την περίοδο 1981-2001, οι οποίες οδήγησαν ένα,

σημαντικά μεγάλο, μέρος του ελληνικού πληθυσμού να ενταχθεί στην παραγωγική διαδικασία.

Οι ρυθμοί εξέλιξης του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της χώρας, γίνονται ακόμη πιο εμφανείς στον Πίνακα 3, όπου καταγράφεται η ποσοστιαία (%) αναλογία του οικονομικά ενεργού πληθυσμού προς τον πραγματικό πληθυσμό της χώρας, η οποία τις τελευταίες δεκαετίες έχει, σαφώς, ανοδική πορεία.

1.2. Σημειώνεται σημαντική ποσοτική αύξηση των επαγγελματιών του συμβολικού ελέγχου. Ειδικότερα, κατά την τριακονταετία 1971-2000 διαπιστώνουμε μια σημαντική τάση ποσοτικής αύξησης των επαγγελματιών που χειρίζονται πόρους λόγου (επαγγέλματα του συμβολικού ελέγχου) και μια αντίστοιχη ποσοτική μείωση των επαγγελματιών που χειρίζονται φυσικούς πόρους (επαγγέλματα της παραγωγής).

Όπως διαπιστώνουμε στον Πίνακα 4, η αναλογία των επαγγελματιών του συμβολικού ελέγχου, σε σχέση με τα επαγγέλματα της παραγωγής, ακολουθεί μια σαφώς ανοδική πορεία. Το 1971 τα επαγγέλματα του συμβολικού ελέγχου αποτελούν το 9,66% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, το 1981 το 13,87%, το 1991 το 17,97% και το 2001 το 18,10%. Αντίστοιχα, διαπιστώνουμε σαφή πτωτική τάση στα επαγγέλματα της παραγωγής. Το 1971 αποτελούν το 82,08% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, το 1981 το 78,73%, το 1991 το 68,27% και το 2001 το 65,39%. Οι τάσεις αυτές, γίνονται ακόμη πιο ξεκάθαρες στους Πίνακες 5 και 6, όπου καταγράφονται διαχρονικά οι ποσοτικές διαφοροποιήσεις. Έτσι, στον Πίνακα 5 παρατηρούμε ότι τα επαγγέλματα του συμβολικού ελέγχου το 2001 αυξάνονται ποσοτικά, σε σχέση με το 1971, κατά 165,73%, ενώ στον Πίνακα 6 παρατηρούμε ότι τα επαγγέλματα της παραγωγής το 2001 αυξάνονται ποσοτικά, σε σχέση με το 1971, μόλις κατά 12,99%, παρά την αύξηση του πραγματικού πληθυσμού κατά 25,04% και του οικονομικά ενεργού πληθυσμού κατά 41,84%.

Τα παραπάνω στοιχεία επιβεβαιώνουν την κεντρική ερευνητική μας υπόθεση.

1.3. Παρατηρούνται αξιόλογες ποσοτικές τάσεις αυξομείωσης των επαγγελματιών κατηγοριών του συμβολικού ελέγχου. Ειδικότερα:

Στον Πίνακα 7, τα επαγγέλματα του συμβολικού ελέγχου διακρίνονται σε κατηγορίες και παρουσιάζεται η ποσοστιαία αναλογία της κάθε κατηγορίας παραγόντων, στο σύνολο των επαγγελματιών του συμβολικού ελέγχου, ανά έτος απογραφής.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι η αναλογία των «ρυθμιστών», στο σύνολο των επαγγελματιών του συμβολικού ελέγχου, μειώνεται διαχρονικά κατά τα έτη απογραφής: Από 7,79% το 1971, μειώνεται στο 6,53% το 1981, στο 6,11% το 1991 και στο 5,71% το 2001.

Ανάλογη τάση παρατηρούμε και για τους «εφαρμοστές». Οι «εφαρμοστές» αποτελούν μεν το μεγαλύτερο ποσοστό των επαγγελματιών συμβολικού ελέγχου σε όλες τις απογραφές, όμως, ενώ το 1971 αποτελούσαν το 54,26%, το 1981 η αναλογία τους μειώθηκε στο 48,29%, το 1991 στο 42,89% και το 2001 στο 40,51%.

Αντίστροφα, ανοδικές τάσεις παρατηρούνται σε όλες τις υπόλοιπες κατηγορίες των παραγόντων του συμβολικού ελέγχου. Ιδιαίτερη ανοδική τάση παρατηρούμε στους «αναπαραγωγούς» όπου: Από το 17,22% των επαγγελματιών του συμβολικού ελέγχου το 1971, αυξάνονται στο 19,93% το 1981, στο 22,91% το 1991 και στο 25,50% το 2001, αποτελώντας έτσι πάνω απ' το Ό των επαγγελματιών του συμβολικού ελέγχου.

Συνολικά, κατά την περίοδο 1971-2001, τη μεγαλύτερη ποσοστιαία αύξηση εμφανίζουν οι «διαμορφωτές» με ποσοστό 679,39% και ακολουθούν οι «μεταδότες» με ποσοστό 301,69%, οι «αναπαραγωγοί» με ποσοστό 293,61%, οι «επιδιορθωτές» με ποσοστό 228,92%, οι «εφαρμοστές» με ποσοστό 98,36% και οι «ρυθμιστές» με ποσοστό 94,75% (Πίνακας 7).

2ο ερώτημα: Υπάρχει ή όχι τάση ανόδου του εκπαιδευτικού επιπέδου του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της Ελλάδας, που ασκεί επαγγέλματα του συμβολικού ελέγχου, σε σχέση με τα επαγγέλματα της παραγωγής;

2.1. Το εκπαιδευτικό επίπεδο του οικονομικά ενεργού πληθυσμού βελτιώνεται και σημειώνεται, έτσι, ανοδική εκπαιδευτική κινητικότητα.

Η ανοδική εκπαιδευτική κινητικότητα χαρακτηρίζει συνολικά την εξέλιξη του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στην Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες. Όπως διαπιστώνουμε στον Πίνακα 8, το 1971 η σύνθεση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, ως προς το εκπαιδευτικό του επίπεδο, περιλαμβάνει κυρίως αποφοίτους πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (46,74%), καθώς και μη ολοκληρώσαντες την πρωτοβάθμια εκπαίδευση (27,81%). Το ποσοστό όσων ολοκλήρωσαν τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι μόλις 18,06%, ενώ για την τριτοβάθμια εκπαίδευση είναι ακόμη πιο μικρό (4,87%). Τέλος δεν δήλωσε επίπεδο εκπαίδευσης το 2,52%.

Κατά τη δεκαετία 1971-1981, δεν παρατηρούνται ιδιαίτερα σημαντι-

κές μεταβολές, αφού το 1981 το εκπαιδευτικό επίπεδο του οικονομικά ενεργού πληθυσμού παραμένει χαμηλό: Συγκεκριμένα, το 54,81% έχει ολοκληρώσει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, το 16,24% δεν ολοκλήρωσε την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, ενώ το ποσοστό όσων ολοκλήρωσαν τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι μόλις 17,93% και την τριτοβάθμια εκπαίδευση 10,84%. Το 0,18% δε δήλωσε επίπεδο εκπαίδευσης.

Η πρώτη ουσιαστική μεταβολή στο εκπαιδευτικό επίπεδο του οικονομικά ενεργού πληθυσμού σημειώνεται στη δεκαετία 1981-1991. Κατά την περίοδο αυτή, σημειώνεται μια σημαντική ποιοτική βελτίωση του εκπαιδευτικού επιπέδου του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, η οποία αυξάνει πολύ περισσότερο στη δεκαετία 1991-2001.

Πιο συγκεκριμένα, το 1991 η σύνθεση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, ως προς το εκπαιδευτικό του επίπεδο, περιλαμβάνει για πρώτη φορά κυρίως αποφοίτους δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (38,95%), ποσοστό που το 2001 αυξάνει σε 50,74%. Επίσης, αυξάνει κατακόρυφα και το ποσοστό όσων ολοκλήρωσαν την τριτοβάθμια εκπαίδευση: το 1991 αποτελούν το 16,35% και το 2001 το 21,50% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της χώρας. Αντίστροφα, δραστικές καθοδικές τάσεις σημειώνονται στα ποσοστά όσων ολοκλήρωσαν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, αλλά και όσων δεν την ολοκλήρωσαν.

Συνολικά, κατά την περίοδο 1971-2001, η ποσοστιαία αύξηση όσων ολοκλήρωσαν την τριτοβάθμια εκπαίδευση ανέρχεται στο 525,81% και όσων ολοκλήρωσαν τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση στο 298,39%. Αντίστροφα σημειώνεται πτώση του ποσοστού όσων ολοκλήρωσαν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και όσων δεν την τελείωσαν, με ποσοστά -24,88% και -84,65% αντίστοιχα (Πίνακας 8).

Αν δούμε συγκεντρωτικά την ποιοτική σύνθεση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της χώρας ως προς το εκπαιδευτικό του επίπεδο, διαπιστώνουμε την εξής αντιστροφή: Ενώ το 1971 το ποσοστό, όσων ολοκλήρωσαν τη δευτεροβάθμια ή την τριτοβάθμια εκπαίδευση, ήταν το 22,93% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού και το ποσοστό όσων ολοκλήρωσαν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση ή δεν την ολοκλήρωσαν ήταν 74,55%, το 2001 τα ποσοστά αυτά σχεδόν αντιστρέφονται, αφού 72,24% ολοκλήρωσαν δευτεροβάθμια ή τριτοβάθμια εκπαίδευση και 27,76% ολοκλήρωσαν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση ή δεν την τελείωσαν (Πίνακας 9).

Είναι σαφές ότι πρόκειται για μια πολύ σημαντική ποιοτική βελτίωση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της χώρας, ως προς το εκπαιδευτικό του επίπεδο, και μάλιστα στο σχετικά μικρό χρονικό διάστημα των 3 δεκαετιών.

2.2. Σημειώνεται ανοδική εκπαιδευτική κινητικότητα των επαγγελματιών του συμβολικού ελέγχου με κατεύθυνση, κυρίως, την τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Στον Πίνακα 10, καταγράφεται η διαχρονική εξέλιξη του εκπαιδευτικού επιπέδου των επαγγελματιών του συμβολικού ελέγχου. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα, είναι εμφανής η ανοδική τάση του εκπαιδευτικού επιπέδου των ασκούντων επαγγέλματα που λειτουργούν στο πεδίο του συμβολικού ελέγχου. Το ποσοστό των απόφοιτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης απ' το 40,44% στην απογραφή του 1971, αυξάνεται στο 54,12% το 1981, στο 57,63% το 1991 και στο 66,29% το 2001.

Η μεγαλύτερη άνοδος της εκπαιδευτικής κινητικότητας των επαγγελματιών του συμβολικού ελέγχου σημειώνεται κατά την εικοσαετία 1981-2001 και, ιδίως, κατά τη δεκαετία 1991-2001, όπου, κατά την απογραφή του 2001, δύο στα τρία στελέχη στο πεδίο του συμβολικού ελέγχου έχουν ολοκληρώσει την τριτοβάθμια εκπαίδευση, ενώ έχουν σχεδόν μηδενισθεί τα ποσοστά όσων απλά ολοκλήρωσαν ή δεν ολοκλήρωσαν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Η ανοδική εκπαιδευτική κινητικότητα, χαρακτηρίζει και τα επαγγέλματα της παραγωγής, όχι όμως στο ίδιο επίπεδο και με τους ίδιους ρυθμούς εξέλιξης, που παρατηρήσαμε για τα επαγγέλματα του συμβολικού ελέγχου.

Όπως παρατηρούμε στον Πίνακα 11, το επίπεδο προς το οποίο προσανατολίζεται η ανοδική εκπαιδευτική κινητικότητα των επαγγελματιών της παραγωγής είναι αυτό της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, το οποίο απ' το 14,37% το 1971, παραμένει σχετικά αμετάβλητο ως το 1981 (14,05%), για να ανέλθει στο 37,05% το 1991 και στο 54,07% το 2001. Παράλληλα, ανοδική τάση εμφανίζουν και οι απόφοιτοι της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, που ανήκουν σ' αυτήν την επαγγελματική κατηγορία.

Ως προς τις τάσεις εξέλιξης του επιπέδου εκπαίδευσης των επαγγελματιών κατηγοριών του συμβολικού ελέγχου, παρατηρούμε ότι υψηλή εκπαιδευτική κινητικότητα σημειώνεται στην επαγγελματική κατηγορία των «ρυθμιστών». Σύμφωνα με τον Πίνακα 12, οι απόφοιτοι της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, αυτής της επαγγελματικής κατηγορίας, αυξάνονται διαχρονικά απ' το 60,32% της απογραφής του 1971, στο 78,37% το 1981, στο 81,35% το 1991 και στο 89,44% το 2001.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα 13, παρατηρείται μια υψηλή ανοδική τάση του εκπαιδευτικού επιπέδου της επαγγελματικής κατηγορίας των «επιδιορθωτών», κατά την δεκαετία 1971-1981 και, στη συνέχεια, πα-

ραμένει σχετικά σταθερή η σύνθεση του εκπαιδευτικού επιπέδου αυτής της κατηγορίας, που αποτελείται κυρίως από αποφοίτους της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (76,50% το 1981, 72,42% το 1991 και 77,10% το 2001), καθώς και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (9,27% το 1981, 20,01% το 1991 και 22,90% το 2001).

Η επαγγελματική κατηγορία των «αναπαραγωγών», που, σύμφωνα με τον Bernstein, είναι και η κυριότερη κατηγορία των στελεχών του συμβολικού ελέγχου, διατηρεί υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης καθόλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου. Σύμφωνα με τον Πίνακα 14, το ποσοστό των αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης αυτής της επαγγελματικής κατηγορίας είναι 90,87% το 1971, 98,92% το 1981, 94,82% το 1991 και 91,8% το 2001. Επίσης, στην επαγγελματική κατηγορία των «διαμορφωτών», το εκπαιδευτικό επίπεδο των αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης κυριαρχεί, σχεδόν αποκλειστικά, σε όλες τις απογραφές της εξεταζόμενης περιόδου. Σύμφωνα με τον Πίνακα 16, το 1971 το ποσοστό των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης αυτής της επαγγελματικής κατηγορίας είναι 96,49%, το 1981 είναι 100,00%, το 1991 είναι 97,53% και το 2001 είναι 100,00%.

Όπως φαίνεται και από τα στοιχεία του Πίνακα 15, το τμήμα της λειτουργίας του συμβολικού ελέγχου, που αφορά τη μετάδοση ειδήσεων και «ψυχαγωγίας», δηλαδή την παροχή υπηρεσιών που σχετίζονται με τα μέσα ενημέρωσης, δεν απαιτεί από τα στελέχη του («μεταδότες») ιδιαίτερα υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο. Έτσι, ενώ παρατηρούμε κατά τη δεκαετία 1971-1981 μια ανοδική τάση του εκπαιδευτικού επιπέδου, αφού το ποσοστό των απόφοιτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης αυξάνεται απ' το 15,51% του 1971 στο 37,17%, στη συνέχεια το εκπαιδευτικό επίπεδο, το οποίο κυριαρχεί στη σύνθεση αυτής της κατηγορίας, είναι αυτό της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Απ' το 32,26% το 1981, ανέρχεται στο 45,89% το 1991 και στο 53,02% το 2001.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει, επίσης, και η διαχρονική εξέλιξη του εκπαιδευτικού επιπέδου των «εφαρμοστών». Σύμφωνα με τον Πίνακα 17, το εκπαιδευτικό επίπεδο, που συγκεντρώνει τα υψηλότερα ποσοστά, καθόλη την εξεταζόμενη περίοδο, είναι αυτό της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, το οποίο στην απογραφή του 1971 ανέρχεται στο 60,94%, το 1981 στο 46,82%, το 1991 στο 57,64% και το 2001 στο 52,53%. Επισημαίνουμε, ωστόσο, ότι σημειώνεται ανοδική εκπαιδευτική κινητικότητα και σ' αυτή την κατηγορία του συμβολικού ελέγχου, ως προς το ποσοστό των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, το οποίο απ' το 19,49% το 1971, ανέρχεται στο 25,11% το 1981, στο 28,94% το 1991 και αυξάνεται στο 45,27% το 2001.

Γ. Συμπερασματική επισκόπηση

1. *Αύξηση των επαγγελμάτων του συμβολικού ελέγχου*

Κατά την τριακονταετία 1971-2001, διαπιστώνουμε μια σημαντική τάση ποσοτικής αύξησης των επαγγελμάτων που χειρίζονται πόρους λόγου (επαγγέλματα του συμβολικού ελέγχου) και μια σαφή ποσοτική μείωση των επαγγελμάτων που χειρίζονται φυσικούς πόρους (επαγγέλματα της παραγωγής).

Εξετάζοντας πιο αναλυτικά την κατεύθυνση, προς την οποία κινείται η αύξηση των επαγγελμάτων του συμβολικού ελέγχου, παρατηρούμε ότι αυτή συνδέεται όλο και περισσότερο με τα επαγγέλματα της εκπαίδευσης, ενώ, αντίστροφα, μειώνεται το ποσοστό αναλογίας των επαγγελμάτων που συνδέονται με το νομικό σύστημα, τις θρησκευτικές υπηρεσίες αλλά και γενικότερα τη διαχειριστική λειτουργία του κράτους, στο σύνολο των επαγγελμάτων του συμβολικού ελέγχου.

Έχουμε, λοιπόν, μια σαφή ποσοτική αύξηση των επαγγελμάτων του συμβολικού ελέγχου, που αφορούν, κυρίως, τη βασική εκπαίδευση, τους καθηγητές ΑΕΙ και ΤΕΙ, τα επαγγέλματα που κάνουν διάγνωση, αποτρέπουν, επιδιορθώνουν και απομονώνουν ό,τι θεωρείται ως βλάβη στο σώμα, στο μυαλό, στις κοινωνικές σχέσεις και τα επαγγέλματα που σχετίζονται με τα μέσα μαζικής ή εξειδικευμένης ενημέρωσης.

Πιθανότατα, το κοινωνικοοικονομικό σύστημα στη χώρα μας, την περίοδο αυτή, επιχειρεί μια στροφή, προκειμένου να επιβάλει την ιδεολογία του. Από τους μηχανισμούς άμεσης καταστολής και επιβολής της άρχουσας ιδεολογίας («εφαρμοστές»), στρέφεται προς τους μηχανισμούς διαμόρφωσης και μετάδοσης της άρχουσας ιδεολογίας.

2. *Εκπαιδευτική κινητικότητα*

Το εκπαιδευτικό επίπεδο αποτελεί μια από τις πλέον σημαντικές παραμέτρους, που χαρακτηρίζει συνολικά την εξέλιξη του ελληνικού πληθυσμού και, ειδικότερα, των εξεταζόμενων επαγγελματικών κατηγοριών του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της χώρας, κατά την τριακονταετία 1971-2001.

Από τα στοιχεία που μέχρι τώρα προσπαθήσαμε να αναλύσουμε, διαπιστώνουμε ότι η ποιοτική σύνθεση των επαγγελμάτων του συμβολικού ελέγχου βελτιώνεται σαφώς κατά την εξεταζόμενη περίοδο και μάλιστα με πολύ πιο έντονα ανοδικούς ρυθμούς, ως προς το επίπεδο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, σε σχέση με τα επαγγέλματα της παραγωγής, τα οποία, επίσης, εμφανίζουν ανοδική εκπαιδευτική κινητικότητα με κατεύθυνση όμως, κυρίως, προς τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Έτσι, το πε-

δίο του συμβολικού ελέγχου κατά την εξεταζόμενη περίοδο, δε διευρύνεται μόνο ποσοτικά, αλλά απορροφά σε μεγάλα ποσοστά και την ανοδική εκπαιδευτική κινητικότητα, που παρατηρείται κατά την περίοδο αυτή για το σύνολο του οικονομικά ενεργού πληθυσμού.

Αναλύοντας περισσότερο το σύμπλεγμα των υπηρεσιών του συμβολικού ελέγχου, ως προς το εκπαιδευτικό επίπεδο των στελεχών τους ανά επαγγελματική κατηγορία, διαπιστώνουμε ότι τα κεντρικά επαγγέλματα του συμβολικού ελέγχου, που συνδέονται με την εκπαίδευση («αναπαραγωγοί» και «διαμορφωτές»), αποτελούνται από στελέχη που έχουν το υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης, συγκριτικά με όλες τις υπόλοιπες κατηγορίες. Όπως είναι ευνόητο, η δυνατότητα δημιουργίας και ρύθμισης της σχέσης μεταξύ ιδεολογίας και συνείδησης απαιτεί στελέχη υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου. Υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, επίσης, απαιτείται και για την άσκηση του ρυθμιστικού ρόλου των επαγγελματιών, που συνδέονται κυρίως με το νομικό σύστημα («ρυθμιστές»), αλλά και για το σημαντικό ρόλο της επαγγελματικής κατηγορίας των «επιδιορθωτών» (π.χ. ιατρικά επαγγέλματα).

Αντίθετα, για τα επαγγέλματα που σχετίζονται με τα μέσα μαζικής ή εξειδικευμένης ενημέρωσης («μεταδότες»), καθώς και με τη διαχειριστική λειτουργία του κράτους («εφαρμοστές»), η ανοδική εκπαιδευτική κινητικότητα περιορίζεται στα επίπεδα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Οι ανοδικές τάσεις εκπαιδευτικής κινητικότητας των συγκεκριμένων επαγγελματικών κατηγοριών του συμβολικού ελέγχου, που διαπιστώσαμε, καθώς και οι εξελίξεις που συντελούνται στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας στη χώρα μας, προμηνύουν μια νέα τάση περαιτέρω ενίσχυσης της δύναμης, που αναμένεται να αποκτήσει η γνώση, ως ρυθμιστικός παράγοντας των κοινωνικών σχέσεων στον 21ο αιώνα.

Απαιτείται λοιπόν μια νέα αναδιοργάνωση του πεδίου της εκπαίδευσης στη χώρα μας, η οποία θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις συντελούμενες μεταβολές στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας και να αναπροσανατολίζει το εκπαιδευτικό περιεχόμενο σε νέες κατευθύνσεις.

Στο πλαίσιο αυτό το πεδίο του συμβολικού ελέγχου φαίνεται να αποτελεί πεδίο-πρόκληση, για εκπόνηση και εφαρμογή νέων στρατηγικών εκπαίδευσης και απασχόλησης. Εκτιμούμε λοιπόν ότι είναι αναγκαίο να ενταθούν οι πρωτοβουλίες σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, οι οποίες θα κατατείνουν σε ένα νέο προσανατολισμό του εκπαιδευτικού μας συστήματος, ως χώρου γνώσης, επιστημονικής έρευνας, ανθρωπιστικής παιδείας και πολιτισμού.

Σημειώσεις

1. Η ΕΣΥΕ σε έντυπό της (Ε.Σ.Υ.Ε. 1992: 1-2) αναφέρει τα εξής ως προς το θέμα της εναρμόνισης της ταξινόμησης των επαγγελματιών μεταξύ των διαδοχικών ετών απογραφής του πληθυσμού: «*Η Στατιστική Ταξινόμηση των Επαγγελματιών παρέχει ένα σύστημα ταξινόμησης και ομαδοποίησης της πληροφόρησης που αφορά στα επαγγέλματα και προέρχεται είτε από τις απογραφές πληθυσμού είτε από άλλες στατιστικές έρευνες ή από διοικητικές πηγές. Η παρούσα Στατιστική Ταξινόμηση των Επαγγελματιών (ΣΤΕΠ-92) αναθεωρεί και αντικαθιστά την προηγούμενη ταξινόμηση των επαγγελματιών του έτους 1981.*

[...] Για λόγους εναρμόνισης των στατιστικών στοιχείων για τα επαγγέλματα στις χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) καταρτίστηκε η ISCO – 88 (COM), η οποία βασίζεται στην ISCO - 88 με ελάχιστες παρεκκλίσεις, τόσο σε αριθμό ομάδων επαγγελματιών, όσο και σε ορισμούς ορισμένων κατηγοριών (διευθυντικά στελέχη, δημόσιοι υπάλληλοι κλπ.), προκειμένου να απεικονίζεται, όσο το δυνατόν πληρέστερα, η διάρθρωση της αγοράς εργασίας στις χώρες της ΕΕ.

Στη συνέχεια, η ISCO – 88 (COM) χρησιμοποιήθηκε ως πρότυπο για την ανάπτυξη ή αναθεώρηση των εθνικών ταξινομήσεων επαγγελματιών στις χώρες - μέλη της ΕΕ. Επειδή η άμεση εφαρμογή της ISCO – 88 (COM) δεν αντανακλούσε επαρκώς τη διάρθρωση της ελληνικής αγοράς εργασίας, κρίθηκε αναγκαία η αποομαδοποίηση ορισμένων 2-ψηφίων, 3-ψηφίων και 4-ψηφίων ομάδων. Αυτό συνέβη, κυρίως, στα επαγγέλματα που περιλαμβάνονται στους τομείς της γεωργίας, της βιομηχανίας - βιοτεχνίας, των κατασκευών και της παροχής υπηρεσιών.

Διάρθρωση της ΣΤΕΠ-92: Η αποομαδοποίηση της ISCO – 88 (COM) έγινε κατά τέτοιο τρόπο, ώστε κάθε επίπεδο της ΣΤΕΠ-92 να αντιστοιχεί πλήρως σε ένα επίπεδο ή μέρος επιπέδου της ISCO – 88 (COM) π.χ. στην ISCO – 88 (COM) οι δάσκαλοι δημοτικών σχολείων και οι νηπιαγωγοί περιλαμβάνονται στην τριψήφια ομάδα 2.3.3., ενώ στη ΣΤΕΠ-92 οι δάσκαλοι υπάγονται στην ομάδα 2.4.4. και οι νηπιαγωγοί στην ομάδα 2.4.5. Οι δύο, όμως, ομάδες (2.4.4. και 2.4.5.) δίνουν το σύνολο της ομάδας 2.3.3. της ISCO – 88 (COM) από την οποία προέρχονται. Έτσι, επιτυγχάνεται η εναρμόνιση της ΣΤΕΠ-92 με την ISCO – 88 (COM) και σε ικανοποιητικό ποσοστό η διαχρονική παρακολούθηση των εθνικών στατιστικών σειρών για τα επαγγέλματα.»

Μολονότι υπάρχουν διαφοροποιήσεις ως προς τη μεθοδολογία καταγραφής ανά έτος απογραφής, (για παράδειγμα τα στοιχεία του 1971 αφορούν ένα δείγμα 25% του πληθυσμού, ενώ του 1981 ένα δείγμα 10%), ωστόσο, τα στοιχεία αυτά της ΕΣΥΕ είναι τα πλέον αξιόπιστα και σε κάθε περίπτωση, όπως

προαναφέραμε, στόχος της παρούσας εργασίας δεν είναι η καταγραφή επιμέρους τάσεων αυξομείωσης για κάθε ένα επάγγελμα ξεχωριστά, αλλά η διαπίστωση και καταγραφή γενικών τάσεων, και μάλιστα για συνολικές κατηγορίες επαγγελματιών.

2. Η κατανομή των επαγγελματιών σε ομάδες, γίνεται με βάση συγκεκριμένη μεθοδολογία της ΕΣΥΕ, σύμφωνα με την οποία, με τον όρο «μονοψήφιο επίπεδο», εννοείται η κατανομή των επαγγελματιών σε μεγάλες ομάδες. Η περαιτέρω κατανομή των επαγγελματιών σε υποομάδες, στο εσωτερικό της κάθε μεγάλης ομάδας, ορίζεται ως κατανομή σε «διψήφιο επίπεδο», ενώ η ακόμη πιο εξειδικευμένη κατανομή επαγγελματιών στο πλαίσιο των υποομάδων του διψήφιου επιπέδου, ορίζεται ως κατανομή σε «τριψήφιο επίπεδο».

Βιβλιογραφία

- Bernstein, B., *The structuring of pedagogic discourse. - Class, codes and control; v.4.*, Routledge, London, 1990.
- Bernstein, B., *Παιδαγωγικοί Κώδικες και Κοινωνικός Έλεγχος*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Εισ., Μτφ., σημ: Ι. Σολομών, Αθήνα, 1991.
- Bernstein, B., *Pedagogy, symbolic control and identity: Theory, research, critique* (revised edition), Rowman & Littlefield Publishers inc, Maryland, 2000.
- Bowles, S. και Gintis, H., *Schooling in Capitalist America*, Routledge & Kegan Paul, London, 1976.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος (Ε.Σ.Υ.Ε.), *Εισαγωγή στη στατιστική ταξινόμηση των επαγγελματιών (STEP-92)*, Αθήνα, 1992, <http://www.statistics.gr/MainPage/step-92/STEP-92.pdf>, ημερομηνία πρόσβασης: 20/01/2004.
- Hodgkinson, P., «Educational change: a model for its analysis», *British Journal of Sociology of Education*, τόμος 12, τεύχος 2, 1991, σελ. 203-222.
- Κουλαϊδής, Β., Δημόπουλος, Κ., Σκλαβενίτη, Σ. και Χρησιτίδου, Β., *Τα κείμενα της Τεχνο-επιστήμης στον δημόσιο χώρο*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2002.
- Λάμνιαν, Κ., *Κοινωνιολογική θεωρία και εκπαίδευση, διακριτές προσεγγίσεις*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2001.
- Lamniat, C., «The Contemporary Pedagogic Device: Functional impositions and limitations», *Pedagogy, Culture and Society*, τόμος 10, No 1, 2002a, σελ. 21-38.

- Lamnias, C., «Structural Determination of pupils' distinct communicative forms and the potentialities of interaction», *Pedagogy, Culture and Society*, τόμος 10, No 3, 2002b, σελ. 449-466.
- Ντακούμης, Β. και Λάμνιαν, Κ., «Εξέλιξη του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στην Ελλάδα την τελευταία τριακονταετία (1971- 2001), εκπαίδευση και συμβολικός έλεγχος». *Πρακτικά του 5ου πανελληνίου συνεδρίου της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος*, τόμος Β', 24-26 Νοεμβρίου 2006, Ελληνική παιδαγωγική και εκπαιδευτική έρευνα, Εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2007.
- Sadovnik, A., «Basil Bernstein (1924-2000)», *Prospects: The quarterly review of comparative education* (Paris, UNESCO: International Bureau of Education), τόμος XXXI, No 4, 2001, σελ. 687-703.
- Σολομών, Ι., «Εισαγωγή στην Προβληματική της Πολιτισμικής Αναπαραγωγής του Basil Bernstein», *B. Bernstein (1991) Παιδαγωγικοί Κώδικες και Κοινωνικός Έλεγχος*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1991.
- Σολομών, Ι., «Μοντέλα και πρακτικές εκπαιδευτικής αξιολόγησης: Μορφές κοινωνικού ελέγχου και συγκρότηση παιδαγωγικών υποκειμένων», *Virtual School, The sciences of Education Online*, τόμος 1, τεύχος 3, 1998, <http://web.auth.gr/virtualschool/1.3/TheoryResearch/CongressSolomon.html>, ημερομηνία πρόσβασης: 20/02/2004.
- Φραγκουδάκη Α., *Παρουσίαση του Basil Bernstein* κατά την ανακήρυξή του, το Νοέμβριο του 1997, ως επίτιμου διδάκτορα του Τμήματος Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία, του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, 1997, <http://www.komvos.edu.gr/periodiko/periodiko2nd/bernstein/1.html>, ημερομηνία πρόσβασης: 20/01/2004.

ΣΤ. Οι πίνακες της έρευνας

Πίνακας 1. Διαχρονική εξέλιξη πραγματικού πληθυσμού της χώρας

Έτος Απογραφής	Σύνολο	Διαφορά 1971-1981	Διαφορά 1981-1991	Διαφορά 1991-2001	Διαφορά 1971-2001
1971	8.768.372	971.217 (+11,08 %)			2.195.648 (+25,04 %)
1981	9.739.589		520.311 (+5,34 %)		
1991	10.259.900			704.120 (+6,86 %)	
2001	10.964.020				

Πίνακας 2. Διαχρονική εξέλιξη οικονομικά ενεργού πληθυσμού της χώρας

Έτος Απογραφής	Σύνολο	Διαφορά 1971-1981	Διαφορά 1981-1991	Διαφορά 1991-2001	Διαφορά 1971-2001
1971	3.258.528	285.269 (+8,75%)			1.363.320 (+41,84%)
1981	3.543.797		342.360 (+9,66%)		
1991	3.886.157			735.691 (+18,93%)	
2001	4.621.848				

Πίνακας 3. Αναλογία (%) του οικονομικά ενεργού πληθυσμού προς τον πραγματικό πληθυσμό της Ελλάδας

Έτος Απογραφής	Σύνολο πραγματικού πληθυσμού	Σύνολο οικονομικά ενεργού πληθυσμού	Αναλογία %
1971	8.768.372	3.258.528	37,16
1981	9.739.589	3.543.797	36,39
1991	10.259.900	3.886.157	37,88
2001	10.964.020	4.621.848	42,15

Πίνακας 4. Κατανομή των ομάδων επαγγελματιών του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, σε επαγγέλματα του Συμβολικού Ελέγχου και σε επαγγέλματα της παραγωγής

Περιγραφή επαγγελματιών	1971		1981		1991		2001	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Επαγγέλματα του συμβολικού ελέγχου	314.760	9,66	491.550	13,87	698.396	17,97	836.405	18,10
Επαγγέλματα της παραγωγής	2.674.624	82,08	2.789.923	78,73	2.653.065	68,27	3.022.183	65,39
Επαγγέλματα που δεν κατατάσσονται	74.656	2,29	119.892	3,38	179.070	4,61	323.632	7,00
"Νέοι" (Άνεργοι που αναζητούν για πρώτη φορά εργασία)	16.456	0,51	89.036	2,51	168.416	4,33	247.155	5,35
Δήλωσαν ανεπαρκώς ή ασαφώς το επάγγελμά τους	1.884	0,06	7.182	0,20	46.644	1,20	82.550	1,78
Δε δήλωσαν επάγγελμα	176.148	5,40	46.214	1,31	140.566	3,62	109.923	2,38
Σύνολο	3.258.528	100	3.543.797	100	3.886.157	100	4.621.848	100

Β. Ντακούμης – Κ. Λάμνιαν

Πίνακας 5. Διαχρονική εξέλιξη επαγγελματών του Συμβολικού Ελέγχου

Έτος Απογραφής	Σύνολο	Διαφορά 1971-1981	Διαφορά 1981-1991	Διαφορά 1991-2001	Διαφορά 1971-1991	Διαφορά 1971-2001
1971	314.760	176.790 (+56,17 %)			383.636 (+ 121,88%)	521.645 (+ 165,73%)
1981	491.550		206.846 (+42,08 %)			
1991	698.396			138.009 (+ 19,76 %)		
2001	836.405					

Πίνακας 6. Διαχρονική εξέλιξη επαγγελματών της παραγωγής

Έτος Απογραφής	Σύνολο	Διαφορά 1971-1981	Διαφορά 1981-1991	Διαφορά 1991-2001	Διαφορά 1971-1991	Διαφορά 1971-2001
1971	2.674.624	115.299 (+4,31 %)			-21.559 (- 0,81 %)	347.559 (+ 12,99%)
1981	2.789.923		-136.858 (- 4,91 %)			
1991	2.653.065			369.118 (+ 13,91%)		
2001	3.022.183					

Πίνακας 7. Αναλογία των παραγόντων του συμβολικού ελέγχου κατ' έτος απογραφής

Περιγραφή παραγόντων	1971		1981		1991		2001		Διαφορά 1971-2001	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Ρυθμιστές	24.516	7,79	32.080	6,53	42.666	6,11	47.746	5,71	23.230	+94,75
Επιδιορθωτές	45.772	14,54	87.508	17,80	138.089	19,77	150.554	18,00	104.782	+228,92
Αναπαραγωγοί	54.180	17,22	97.944	19,93	160.002	22,91	213.259	25,50	159.079	+293,61
Μεταδότες	17.436	5,54	30.467	6,20	48.921	7,00	70.038	8,37	52.602	+301,69
Διαμορφωτές	2.052	0,65	6.155	1,25	9.196	1,32	15.993	1,91	13.941	+679,39
Εφαρμοστές	170.804	54,26	237.396	48,29	299.522	42,89	338.815	40,51	168.011	+98,36
Σύνολο	314.760	100	491.550	100	698.396	100	836.405	100		

Πίνακας 8. Κατανομή στις εκπαιδευτικές βαθμίδες του οικονομικά ενεργού πληθυσμού

Εκπαιδευτικές βαθμίδες	1971		1981		1991		2001		Διαφορά 1971-2001	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	158.804	4,87	384.242	10,84	635.230	16,35	993.813	21,50	835.009	+525,81
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	588.584	18,06	634.997	17,93	1.513.522	38,95	2.344.845	50,74	1.756.261	+298,39
Πρωτοβάθμια εκπαίδευση	1.523.060	46,74	1.942.357	54,81	1.445.266	37,18	1.144.117	24,75	378.943	-24,88
Δεν τελείωσαν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση	906.260	27,81	575.674	16,24	292.139	7,52	139.073	3,01	767.187	-84,65
Δε δήλωσαν	81.820	2,52	6.527	0,18	0	0	0	0	81.820	-100,00
Σύνολο	3.258.528	100	3.543.797	100	3.886.157	100	4.621.848	100		

Πίνακας 9. Κατανομή του οικονομικά ενεργού πληθυσμού σε 2 εκπαιδευτικά επίπεδα

Εκπαιδευτικές βαθμίδες	1971		1981		1991		2001	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Τριτοβάθμια - Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	747.388	22,93	1.019.239	28,77	2.148.752	55,30	3.338.658	72,24
Πρωτοβάθμια εκπαίδευση - Δεν τελείωσαν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση	2.429.320	74,55	2.518.031	71,05	1.737.405	44,7	1.283.190	27,76
Δε δήλωσαν	81.820	2,52	6.527	0,18	0	0	0	0
Σύνολο	3.258.528	100	3.543.797	100	3.886.157	100	4.621.848	100

B. Ντακούμης – Κ. Λάμνιαν

Πίνακας 10. Κατανομή στις εκπαιδευτικές βαθμίδες των επαγγελματιών του συμβολικού ελέγχου

Εκπαιδευτικές βαθμίδες	1971		1981		1991		2001	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	127.292	40,44	266.068	54,12	402.507	57,63	547.991	66,29
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	132.516	42,10	131.834	26,82	235.848	33,77	268.215	32,44
Πρωτοβάθμια εκπαίδευση	43.932	13,96	86.365	17,57	55.773	7,99	10.323	1,25
Δεν τελείωσαν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση	8.932	2,84	5.803	1,18	4268	0,61	200	0,02
Δε δήλωσαν	2088	0,66	1480	0,31	0	0	0	0
Σύνολο	314.760	100	491.550	100	698.396	100	826.729	100

Πίνακας 11. Κατανομή στις εκπαιδευτικές βαθμίδες των επαγγελματιών της παραγωγής

Εκπαιδευτικές βαθμίδες	1971		1981		1991		2001	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	12.768	0,48	57.023	2,04	114.243	4,3	216.859	7,16
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	384.560	14,37	391.944	14,05	983.039	37,05	1.634.373	54,07
Πρωτοβάθμια εκπαίδευση	1.382.932	51,71	1.778.217	63,74	1.284.313	48,42	1.044.099	34,57
Δεν τελείωσαν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση	824.152	30,81	559.229	20,04	271.470	10,23	126.852	4,20
Δε δήλωσαν	70.212	2,63	3510	0,13	0	0	0	0
Σύνολο	2.674.624	100	2.789.923	100	2.653.065	100	3.022.183	100

Πίνακας 12. Κατανομή στις εκπαιδευτικές βαθμίδες της κατηγορίας «Ρυθμιστές» των επαγγελματιών του συμβολικού ελέγχου

Εκπαιδευτικές βαθμίδες	1971		1981		1991		2001	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	14.788	60,32	25.141	78,37	34.708	81,35	42.703	89,44
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	5.384	21,96	2.061	6,42	4.923	11,54	3.354	7,02
Πρωτοβάθμια εκπαίδευση	3.584	14,62	4.767	14,86	2.833	6,64	1.689	3,54
Δεν τελείωσαν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση	520	2,12	77	0,24	202	0,47	0	0,00
Δε δήλωσαν	240	0,98	34	0,11	0	0,00	0	0,00
Σύνολο	24.516	100	32.080	100	42.666	100	47.746	100

Πίνακας 13. Κατανομή στις εκπαιδευτικές βαθμίδες της κατηγορίας «Επιδιорθωτές» των επαγγελμάτων του συμβολικού ελέγχου

Εκπαιδευτικές βαθμίδες	1971		1981		1991		2001	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	25.288	55,25	66.942	76,50	100.016	72,42	108.612	77,10
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	10.724	23,43	8.110	9,27	27.627	20,01	32.265	22,90
Πρωτοβάθμια εκπαίδευση	7.016	15,33	10.968	12,53	9.693	7,02	1	0,00
Δεν τελείωσαν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση	1.912	4,17	1.470	1,68	753	0,55	0	0,00
Δε δήλωσαν	832	1,82	18	0,02	0	0,00	0	0,00
Σύνολο	45.772	100	87.508	100	138.089	100	140.878	100

Πίνακας 14. Κατανομή στις εκπαιδευτικές βαθμίδες της κατηγορίας «Αναπαραγωγικοί» των επαγγελματιών του συμβολικού ελέγχου

Εκπαιδευτικές βαθμίδες	1971		1981		1991		2001	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	49.236	90,87	96.887	98,92	151.715	94,82	195.770	91,80
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	4.384	8,09	692	0,71	8.016	5,01	17.488	8,20
Πρωτοβάθμια εκπαίδευση	288	0,54	345	0,35	255	0,16	1	0,00
Δεν τελείωσαν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση	12	0,02	0	0,00	16	0,01	0	0,00
Δε δήλωσαν	260	0,48	20	0,02	0	0,00	0	0,00
Σύνολο	54.180	100	97.944	100	160.002	100	213.259	100

Πίνακας 15. Κατανομή στις εκπαιδευτικές βαθμίδες της κατηγορίας «Μεταδότες» των επαγγελματιών του συμβολικού ελέγχου

Εκπαιδευτικές βαθμίδες	1971		1981		1991		2001	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	2.704	15,51	11.326	37,17	20.411	41,73	31.539	45,03
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	7.876	45,17	9.829	32,26	22.452	45,89	37.130	53,02
Πρωτοβάθμια εκπαίδευση	5.072	29,09	8.344	27,39	5.411	11,06	1369	1,95
Δεν τελείωσαν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση	1472	8,44	774	2,54	647	1,32	0	0,00
Δε δήλωσαν	312	1,79	194	0,64	0	0,00	0	0,00
Σύνολο	17.436	100	30.467	100	48.921	100	70.038	100

Πίνακας 16. Κατανομή στις εκπαιδευτικές βαθμίδες της κατηγορίας «Διαμορφωτές» των επαγγελματιών του συμβολικού ελέγχου

Εκπαιδευτικές βαθμίδες	1971		1981		1991		2001	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	1.980	96,49	6.155	100,00	8.969	97,53	15.992	100,00
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	56	2,74	0	0,00	188	2,04	1	0,00
Πρωτοβάθμια εκπαίδευση	4	0,19	0	0,00	33	0,36	0	0,00
Δεν τελείωσαν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση	0	0,00	0	0,00	6	0,07	0	0,00
Δε δήλωσαν	12	0,58	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Σύνολο	2.052	100	6.155	100	9.196	100	15.993	100

Πίνακας 17. Κατανομή στις εκπαιδευτικές βαθμίδες της κατηγορίας «Εφαρμοστές» των επαγγελματιών του συμβολικού ελέγχου

Εκπαιδευτικές βαθμίδες	19		19		19		20	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	33.296	19,49	59.617	25,11	86.688	28,94	153.375	45,27
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	104.092	60,94	111.142	46,82	172.642	57,64	177.977	52,53
Πρωτοβάθμια εκπαίδευση	27.968	16,38	61.941	26,09	37.548	12,54	7.263	2,14
Δεν τελείωσαν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση	5.016	2,94	3.482	1,47	2644	0,88	200	0,06
Δε δηλώνωσαν	432	0,25	1214	0,51	0	0,00	0	0,00
Σύνολο	170.804	100	237.396	100	299.522	100	338.815	100